

Ismertetések és bírálatok.

Suomen kielen lukusanoista — «a finn nyelv számneveiről» értekezett a Societas scient. Fennica 1888-ki ünnepi évi gyűlésén Ahlqvist Ág., de nem épen csak a finn számnevekről, hanem az egész ugarság közös számnév-rendszerét/vonta tárgyalása körébe. S valóban figyelemre méltó is azon nézet, melyet itt eléad, az egyszerű ugor számnevek terjedelmét vagyis az eredeti ugor számnév-rendszert illetőleg. Tudva van ugyanis, hogy a tízes rendszer az ugor nyelvekben nem látszik ős eredetinek, mert a valóban egyszerű és valamennyi ugor nyelvben egyezően meglevő számnevek azt be nem töltik, a mint ezt nálunk több alkalommal Hunfalvy Pál is fejtegette (pl. Nyelvt. Közl. IX, 15. a «Kondai vogul nyelv» bevezetésében). Ahlqvist is kiemeli és fejtegeti újra az erre vonatkozó okokat: hogy a «tíz»-re már többféle (tehát nem az alapnyelvben megállapodott) számnév van (finn, mordvin: *kymmen, kemen*; lp. *loge, lokke*; cser. *lu, vog. lou*; oszjtj. *jañ*; zürj.-votj. *das, m. tíz*); hogy a «nyolcz, kilencz» csak összetett szóval jelölvek, melynek előrésze «két, egy» jelentésű, a mi legvilágosabban a finnben és a zürj.-votjákban tűnik szembe; hogy végre egyik «tíz»-szó, zürj.-votj. *das, m. tíz* (meg a finn *yh-deks-än, kah-deks-an*-ból, valamint a cser. *indeks, kandakš*-ből kifejlő *deks*) épen idegen, indogermán nyelvekből kerültnek látszik (szláv *desjat* = lat. *decem*, gör. *δέξα*, szkr. *daçan*). E jelenségekre eddig azt a nézetet alapították (pl. Hunfalvy is), hogy az ugor nyelvek «nem mindjárt 10-ig számláltak vagyis nem a tízes rendszer szerint, hanem csak 7-ig vagy hetes rendszer szerint számláltak». Ahlqvist azonban most arra figyelmeztet, hogy az egyszerű ugor számnevek bizonyos egyformasággal alakult sora már a «hat»-nál

szakad meg, a mennyiben addig teljes tő alakjában két tagú szók szolgálnak (finn *yhte, kahte, kolme, neljä, viite, kuute*), de a «hét»-re való szó részint 3-tagú (*seitsemä*, nom. *seitsem* = mord. *sisem*, cser. *šim*, zürj.-votj. *sizim*), részint nem teljes egyezésű szó: f. *seitsemä* ellenében: oszt. *tläbet* (dial. szinte *säbet*) és m. *hét*. Hozzá veszi még azt a körülményt, hogy az ugor «hét»-számnevek egyes indogermán nyelvbeliékhöz igen hasonlók: az oszt. *tläbet* (*säbet*) a szkr. *saptan*-hoz; a finn *seitsem* vagy a szerinte fölvehető eredetibb alakja *seittem* a szláv *sedem*-hez (or. седмь, сѣмь), meg a lat. *septem*-hez; végre a m. *hét* a perzsa *hefta, heft* és gör. *ἑπτὰ*-hoz. Ennek alapján azt véli Ahlqvist, hogy az ugor «hét» számnév, hármas alakjában, csakugyan az indogermánságból került (úgy mint a «tíz»-nek egyik alakja: *das, tíz, deks*) meg a «száz»: *sata* stb., *száz*, és pedig mindegyik alakja külön-külön, olyan időben mikor a kölcsönnevő nyelvek már egymástól elváltak volt. A «hét»-számnak különös fontossága volt mint időmérő számnak, mely egy-egy holdváltásnak vagy a természetes hónap negyed-részének napjait olvassa; s Ahlqvist hiszi is, hogy épen az időmérő szám tisztjével, vagyis a «septimana, woche» jelentésével vették át az ugor nyelvek e számnevet az indogermánságból (a vogulban *sät* «septem és septimana», szintígy a m. *hét*; a finnek meg csak a kereszténységgel kapták «septimana» jelentéssel a *viikko* szót a svédektől, meg a keleti finnség és más ugor nyelv a *nedälja* szót az oroszától). Mind ezekben tehát Ahlqvist elég alapot talál azon véleményre, hogy az ős ugorok egyszerű szám-szókkal nem is «hét»-ig, hanem csak «hat»-ig olvastak s ezen «hatos» rendszernek vagyis annak, hogy épen ezen számnál állapotodott meg egyelőre a szám-olvasás, némi külső okát és alapját abban leli, hogy úgy mint indogermán és sémi téren a «hét» szám, a turáni népeknél a «három» bizonyos szentség jellegével bírt, de ezzel a számsor még igen rövid levén, azt épen két annyira terjesztették ki. De megengedi Ahlqvist, hogy később, midőn a «hét»-számnak szentül tisztelése idegen hatás után lábra kapott s maga az elnevező számszó is átvétetett, jó ideig ez volt a számsornak befejezője, míg csak végre nagy nehezen a «tíz»-zel végződő számláló sor el nem fogadtatott.

Meg kell immár vizsgálnunk, vajjon áll-e mind az, a mire Ahlqvist új nézetét alapította s egyszersmind olyan értelemben jelentős-e, hogy az ő következtetéseit igazolhassa.

1. Többféle számnév van a «tíz» re, köztük *das*, *tíz*, *-deks*, a mely némileg indogermán szóhoz hasonlít (szkr. *daṣan*, szláv *des-jati*). Vajjon e hasonlóság valóban oly nagy-e, hogy beválik azonosságnak s csak kölcsönvétel magyarázhatja meg? — Világos, hogy a zürj.-votj. *das*-t nem lehet a szintén ugor *tíz*, *deks*-től külön választani, annál kevésbé nem, mert *das*-nak bátran régibb magashangú alakja vehető föl (**des* : v. ö. zürj.-votj. *ta* «ez» = ug. *tä*, zürj. *vart* = m. *ver*-ni; *va* víz = f. *vede* stb.). A m. *tíz* még hosszú vocaliséval régibb **tejz*-re utal, mely szépen összefér egy *teks* = f. *-deks* szóalakkal. Közös alapalak tehát ugor részen *teks* v. *deks*, s ezzé vált volna az indogermán alakok közül az, mely egyszerűs mind az érintkezési lehetőség tekintetében egyedül jöhet számba, a szláv-litván *desenti*, *dešimti*? Teljességgel nem hihető. Pedig ilyen számnév kölcsönvételének abszolút lehetőségét korántsem tagadjuk, tekintve, hogy pl. a mandsu is, tizesei közé beleiktatta a mongol «harmincz»-at (*gusin*, tung. *gučin*, *gutin* az eredeti *ilañi* mellett: *ilan* «három»); de a kölcsönzés elfogadásához hiányzik itt az első feltétel: az alakok tökéletesb egyezése. Aztán meg az illető ugor nyelvek (a finn, magyar, zürj.-votj., cseremiszi nyelvek a «tíz»-nek elnevezésére úgy sem szorultak idegen szóra; rendelkezésükre volt és tényleg használatba vétetett más szó: f. *kymmen*, cser. *lu*, zürj.-votj. *mis* a 8, 9-ben: *kökjamis*, *ök-mis*, m. *-ncz* e h. *-msz*, = *mis* a *kilencz* és *harmincz*-ban; vagy akár *van*, *ven* a *negyven*, *ötven*, *hatvan* stb.-ben, a mi hihetőleg *kemen*-ből lett: v. ö. vog. *nelimen* e h. *neli-gmen*, *neli-kemen* = *negy-ven*).

2. A háromféle ugor «hét» ú. m. oszt. *tlabet* (*sābet*), f. *seitsem* (*seittem*?), m. *hét* elejétől fogva különböző alakú szók voltak-e, melyek így külön-külön akár kölcsönbe is kerülhettek be az indogermánság egyes nyelveiből, vagy pedig csak az illető ugor nyelvek fejlődése közben nyerték-e a különböző alakot, egy közös alapalakból, mely ha ugyan idegen eredetű, mégis csak egyszer vétetett kölcsön? Itt mindjárt eszünkbe juthat hogy a «száz», melyre az elnevezett számsor megszerzésében mégis csak későbbben került a sor mintsem a «hét»-re, csak egyszeri kölcsönvétel útján nyerte a szavát (*sada* = *šudo*, *šot*, *čote* = m. *száz*, a magyar hangfejlődés határozott nyomával: *d* h. *z*-vel). De vajjon *ilabet*, *seitsem*, *hét* csakugyan egy közös alakra vihetők? — Az oszt. *sābet* (vegyük föl csak ezen úgyis eredetibb alakot oszt.B. *labit*, Irt. *tābet* helyett)

mindenesetre egyazon a vog. *sāt*-val; azaz *sabt*-ból lett *sāt* (v. ö. vog. *āt* *crinis* = oszt. *ubit*, *ngt* *ætas* = *nubit*); egyszersmind régibb magash. alak vehető föl: *sābt*, *sāt*. A m. *hét* (tkp. *hêt*) mint *h*-val kezdődő magash. szó úgyis eredetibb *sêt*-féle alakra utal, s így bizony hozzá illik a vog. **sāt*-hez; ez bizonyosan vált **sābt* (*sāpt*)-ből, a mit bátran a m. **sêt*-re is elfogadhatunk (tekintve a m. hangalaki fejlődés régibb korát, melyben szóközépi explosiv-csoportok elváltoztak, mint pl. *kt* a *kêt*, *kett*-ő-ben). Így csakugyan egynek vesszük az oszt. *sābet* (vog. *sāt*) és m. *hét* számnév-alakokat. De másrészt a finn *seitsemä* vagy bár a végrész elhagyásával *seitse* mégsem egykönnyen a vog. oszt. *sāt*, *sābt* (*sāpt*)-vel egyeztethető, a mint azt még UgSzót. 134. l. megkisértettem. Az Ahlqvist fölvette *seittem* alak csak újabb lehet, mint azon dialektus sajátága, mely az *itse*-t is *itte*-nek ejti; spiransos (*s*-féle) középhanggal való alakot találunk a mordvinban és zürj.-votjában is (*sise*-*m*, *sizi*-*m*), s ilyen tükröz a lapp *čiečča*, *čieča*. S hogy jelesen a mordvinban egy **sebte*, *septe* alakból *sise* válhatott volna, semmi biztos analógiával nem igazolható. E szerint csak az marad hátra, hogy a *seitse* (*sise*, *sizi*, *čieča*) szót különválónak és a vog. oszt. *sāt*, *sābt*-val nem egyezőnek tartjuk. Régibb alakjában jóformán volt még más consonans elem a második *s* hang mellett, a melyből a teljesebb finn *seitse* megmagyarázódik: lehetett az bár **seske* (f. *itse* szerint, mely a cser.-ben *eške*, s a mord.-ban *es*, lp. *ječ*, *ječča*), vagy akár *sense*, *sentse*, illetőleg *señse*, *senkse* (v. ö. finn *seiso* állani = lpK. *čuänd-*, *čoand-*, lpF., *čnožžo-*; finn *neitse* leány, ebből: *neñ-kse*); de az *s*-féle hangnak már benne kellett lennie.

3. Ha e szerint kétféle külön «hét» számnév van az ugor nyelvekben, kérdés vajjon nem lehet-e idegen eredetű az egyik? S ez valóban nagyon hihető, tekintve hogy a **sebte*, **septe*, mint az oszt. vog. *sābet*, *sāt* és m. *hét* alapalakja, lényegben igen szorosan egybetalálkozik az indogermánság megfelelő számnévvel: szkr. *sapta*-n. Közvetetlen kölcsönadónak tarthatjuk azt a nyelvet, mely a «száz»-at is szolgáltatta: azaz valamelyik szláv dialektust, természetesen már olyan korban, midőn a szláv *sede*-*m*-ből magából sem kopott volt még ki a labialis, hanem ennek még *sebde*-*m*, illetőleg a litván *septyni* szerint még *septe*-*m*-féle alakja volt. Megjegyzendő, hogy épen csak azon két ugor főnyelvben, mely a *septe*-féle «hét»-vel él, a vogul-osztjában és a magyarban, van e számnévnek

egyszersmind a «septimana, woche» jelentése, s így hasznát vehetjük Ahlqvist sejtelmének, hogy e számnévnek épen időmérő jelentősége okozta annak átvételét — természetesen a megvolt eredeti ugor számnév mellé (f. *seitse-mä*). És vajjon nem jelentős-e az is, hogy a vogul monda a *sät* szót, midőn napot, éjet olvas vele, mindig utána veti a jelzett szónak? *ete sät, kätel sät*, mintha így mondaná «eine tag-woche, nacht-woche»? Hiszen más számnévvel ez nem történik.

4. Azt vélvén, hogy a f. *seitsem* «hét» a szláv *sedem*-vel egyezik, Ahlqvist látni valólag a finn számnév végtagjára (-*m*, -*mä*) fektetett súlyt. Magában véve ugyan semmi különös nincsen e hosszabb szóalakban, csak úgy nem mint a *sydäme, happame* stb. szók hasonló végű alakjában. De nagyon is lehet, hogy *seitsem* (mord. *sisem*, zürj. *votj.*, *sizim*, cser. *šim*) mint ugor szó csakugyan képzővel alakult (*seitse-mä*), még pedig lehet ezen -*m* képzőnek alkalmasan collectiv értéket tulajdonítani: v. ö. mord. *vese* és *veseme* «mind» (*vesemest* mindnyájuk), meg, hogy az osztj.-*met* sorszámnév-képző (a vogul -*it* ellenében) voltaképen minden számnévet ilyen -*m* képzővel told meg (*vētmet* ötödik = vog. *ütit*). E mellett azonban nem esik latba a lp. *čičča*-nak rövidebb alakja (melyből sorszámnév *čičad*), mert a lpK. *kicčem* még szintén megőrizte az *m*-es szóvéget, de sorszámnév: *kicčant*). V. ö. lpF. *nuovča* «nyelv» mint egy. norm., pedig tője *nuofčama*.

5. A m. *hét* és a vele egyező vog. *sät*, oszt. *säbet* (**sät, säbet, säpt*) idegen eredetére nézve még számba vehető, hogy az e nyelvekből kivesszett eredeti ugor «hét»-nek (= f. *seitsemä*) jóformán még egy kis nyoma maradt meg a régi magyar nyelvben. Ilyent lehet ugyanis fölismerni a rejtélyes *eszten* szóban, mely többnyire mint a mutató névmás határozója a m. «egy hétnyi időközzel» (*eszten ez napon*, pl. ha épen szerda van, azt teszi, hogy «a következő vagy a múlt hét szerdáján»); de a Nyelvtörténeti szótár elég példát hoz föl arra is, hogy mint a *nap* szó közvetlen jelzője egyszerűen «hetet (septem)» jelent: pl. *ezten napyg lakozanak* (demorati diebus septem); *az zent testöt egeez ezten napyg temetetlen hagyaaak*. Ezen *eszten*-re nézve az a nézetem, hogy előrésze *esz* felel meg az eredeti ugor «hét»-nek = f. *seitse(-m)*, mord. *sise(-m)*, a kezdő *s*-hang hijával (úgy mint *epe, ev-* = f. *sappe, syö-*, mord. *säpä, seve-*). Az utórészben *ten* lehet eredetileg «teljességet, egészet» jelentő képző (= e h. *tel* =

vog. *tajl*; v. ö. *ěj-ten-éjjel*; *egyé-ten-ben*), miszerint az *eszten nap* tkp. annyit mondott mint «volle sieben tage».

6. De még az a kérdésünk van, vajjon abból, hogy az ugor nyelvek a «nyolez» és «kilencz» számneveket a «tíz»-nek segítségével alkották, szükségképen következik-e, hogy alapszámsoruk csak hétig terjedt, vagyis hogy a hetes rendszerrel éltek? Következnék bizony, ha a tényleg létező «tizes» rendszerben még az előző hetes rendszernek valami maradványa volna meg; ha jelesen a 8. 9. számoknak a II-dik «hetes»-be illő nevük volna («hét-egy, hét-kettő») vagy ha a 14-nek a szomszéd additionalis számoktól elütő olyan neve volna, a milyen a *tíz* után a *húsz*. Így pedig azt látjuk, hogy az alapszámsor végpontja, a melyre nevükkel a 8 és 9 is mutatnak csakis a «tíz». Csak olyanok az ugor 8 és 9 számnevek, mintha a latinban a *duodeviginti*, *undeviginti* hasonlatosságára **duodedecem*, *undecem* számnevek alakultak volna. S hogy az ősgorok a tizes rendszerre vagyis a tizzel végződő alapszámsorra rájöjjenek, ahhoz bizony idegen hatás nem kellett, a melyet e részben a többi altajiságban sem tapasztalunk: mert e rendszer természetes, az emberi testen a két kéz ujjáiban kínálkozó számláló eszköz alkalmazásán alapszik. Ellenben a hetes rendszer, mely a holdváltozás napszámára mint alapra támaszkodnék, merőben mesterséges volna, mert nem együttesen szemlélhető tárgyakat, hanem egymás után egyenként jelenkező egyeseket olvasna, a milyeneken bajosan lehet a számlálást megtanulni. Midőn valamely nép az első astronomicus észleléseket teszi, akkor hihető, hogy már valamennyire számlálni is tud. Egyébiránt az ugor 8 és 9 számnevek különös alakja legfelebb azt bizonyíthatja, hogy itt már az egyszerű vagyis tüzetes elnevezések alkotására való képesség vagy kedv fogyatkozott meg, s egyszersmind azt, hogy a tüzetes névalkotás előbb a természetes számsornak fontosabb végpontjára fordult. De utólvégre ki tudja, vajjon nem csupán olyan szeszélyből támadt-e már az ugor alapnyelvben a 8 és 9 számfogalmak 10-re utaló elnevezése, mint a milyen minden szükség nélkül a latin *duodeviginti*, *undeviginti*-félekét teremtette? Azaz, hogy eleinte csakugyan megvolt már a 8 és 9-nek is egyszerű tüzetes neve az ugorságban is, úgy mint a többi altajiságban, kivéve a szamojédet, mely meg a 8-at «kétszer négy»-nek mondja, nyilván azon természetes alapon, hogy e számot

ujjakkal legkényelmesebben úgy mutathatjuk, ha a két hüvelyk ujját behúzva két kezünket föltartjuk.

Ámde többféle neve van a «tíz» számfogalomnak az ugor-ságban s ezért nem lehet ez az eredeti számsor végpontja. Erre csak azt jegyzem meg, hogy a «fej»-nek mint testrésznek is van többféle ugor neve: oszt. *oz* | vog. *pank* = m. *fej*, f. *pää* | zürj. *votj. jir, jur* | mord. *p̄ra* | cser. *vuj*, lp. *oajve* — míg a «szem»-nek, a «kéz»-nek csak egy-egy neve van. S ha pl. a török nyelvek anynyira külön nyelvek volnának mint az ugorok s nem inkább dialektusi közelségben állók, jóformán azok is mutatnának többféle «tíz» számnevet. De figyelmet érdemel, hogy az ugor «tíz»-szók mindegyike több nyelvben fordul elé, olyanokban is, melyek nem állanak egymáshoz bizonyos «közelebbégi» viszonyban, pl. a lapp *lokke* még a cser. vog. nyelvekben ; a zürj. *das* még a magyarban meg a finn és cser. «nyolez, kilencz»-ben ; a finn *kymmen*, mord. *kemen* hihetőleg még a vogulban van meg (-*men*, -*pen*: *neli-men* 40, *ätpen* 50) meg a magyarban (-*ven*: *negyven* e h. *negy-men*). Ez pedig arra mutat, hogy e többféle nevek már az ugor alapnyelvben voltak rendelkezésre. Ellenkezőleg megint különbséget találunk közel álló nyelvekben: oszt. *jañ* a vog. *lu, lou* ellenében, pedig az osztják a vogul mellett igazán testvéرنyelv. A többféle «tíz» szám-név tehát a tizes rendszer eredetisége vagy régisége ellen semmit sem bizonyít.

7. Végre Ahlqvistnak «hatos» számrendszerét sem tarthatjuk erősebb alapon nyugvónak mint a «hetest». Végpontjának megállapítása látni valólag igen mesterséges. Még az sem segítene, ha a finn *seitsemä* és a vele egyező mord. és zürj. *votj. alakok* csakugyan kölcsönbe kerültek volna. Az meg, hogy *seitsemä* abban hagyja a *viite*, *kuute*-nak alaki hasonlóságát, épen semmit sem jelenthet. Hiszen a *neljä*, meg a *kolme* sem így hasonló a *viite*, *kuute*-hoz ; míg másképen megint hasonló az *yhte* és *kahte*. Csak azt mutathatja a «hat» számnévnek «öt»-hez hasonló egyszerű és rövid (finnben *kuute*, *viite*) meg az egész ugorországban egyező alakja, hogy az ugorok nem csak «öt»-ig számláltak, csak az egyik kéz ujjait alkalmazván. S ha egyszer az «öt»-ön túl voltak számneveik alkotásával, az elnevezendő számsornak, a természetes számláló eszköz teljes alkalmazása mellett, nem volt más vég- és zárpontja mint a «tíz».

BUDENZ J.